

Slovanska ornamentika in nje uporaba v umetnem obrtu.

Studija, spisal K. Hoffmeister; narisbe zvršil C. Mis.

I.

Vsem našem stoletju je mōči zasledovati poskuse, kakō bi se z neizčrpnimi narodnoumetnimi proizvodi in narodnimi motivi obogatila resnična umetnost. Največji umetniki se niso mogli izogniti temu stremljenju: pomislimo le v poeziji na zbirko Herderjevo »Stimmen der Völker in Liedern«, na Lermontova pesem o carji Ivanu Vasiljeviči, na Čelakovskega zbirki »Ohlas písní ruských« in »Ohlas písní českých«, dalje na delovanje Kolcovega in Ševščenka. Takisto se v glasbi še spominjajmo Dvořáka, Smetane, Glinke, Čajkovskega in Moniuszka. Novodobna realistiška obrazujoča umetnost se mora vendar v svojih sujetih sosebnopirati na življenje narodov in zatō jim je zopet dosti bližja. — Dekorativna umetnost je dospela morda poslednja — jako čudno, da poslednja — do tega studenca, ki teče baš nji najbogateje in najizdatneje. Ornament, torej prva sestavina dekoracije, s katero krasí narod svoje proizvode, svoj dom, to je prava zakladnica, iz katere utegne umetnost še dolgo in dolgo zajemati svoje motive. Baviti se hočemo v svojem sestavku samō z jako omejeno stroko, s slovansko, zlasti češkomoravsko in slovaško ornamentno umetnostjo, da pokažemo, kakšna bogastva so skrita v takō tesnem obsegu.

Bilo je že dōkaj hvalnih poskusov, da bi si prisvojili ta bogastva. Sosebnopridno so se zbirali proizvodi ženskega domačega obrta; upodobili so jih ter priobčili v nekaterih zbirkah. Žal, da nam je mōči za to studijo poleg menj važnega gradiva uporabiti samō dve znameniti deli; to sta »Vzory slovenského vyšívání národního«, sesbíral, kreslil a vydal P. B. Sochán (Praga, v svojem založništvu, komisijska zaloga Valečka) za moravskočeški in slovaški ornament, in »Ornamenti jugoslovenske domače i umjetne obrtnosti«, sabrao i izdao Srećko Lay u Zagrebu, za jugoslovanski ornament. Mimo tega omenjam dragocenih narisov strokovnega učitelja na tukajšnji obrtni šoli, gospoda C. Misa, ki pač sicer večinoma spadajo v drugi oddelek te razprave, kjer izpregovorimo nekoliko o tem, kakō se uporabljajo narodni motivi v umetnem obrtu. Tudi drugače mi je istega prijatelja zahvaliti za dōkaj uporabnih nasvetov.

Izmed drugih del, meni, žal, tukaj nedostopnih, naj imenujemo zbirke: *Ž. Koule* (profesorja na češki tehniški visoki šoli v Pragi) »Vyběr národního vyšívání z českého průmyslového musea Náprstková«, *Ž. Štne* (učitelja na splošni rokodelski šoli v Jaroměři na Češkem) »Sbírka národního vyšívání ze Slovácka a Moravy«; dalje »Národní vyšívání« od *Antonije Valtrové* a *Hermíny Tiché* (učiteljici na ženskem učiteljišči v Brnu). »Národní vyšívání lidu moravského a slováckého« od *Berty Sojkové* (učiteljice na ženskem učiteljišči v Olomuci). To so zgolj dela, ki so izšla šele nedavno ali pa celó še niso dovršena — najboljši dokaz, kakó pozno se je vzbudilo širše zanimanje za to narodnoumetno stroko. Kar obsezajo doslej izdani zvezki teh zbirk, to je pravi, praktični del; natančnejšo teoretiško razpravo slovanskih vezenin obeta Sochaň za poslednji zvezek svojega dela, takó da v tem oziru tudi ni izdatnejše opore. Sploh pa za naš namen: za pojasnitev slovanske, rekše češkomoravske ornamentike, ne gledé na določeno tehniko, zadošča tudi to, kar imamo.

Najprej si oglejmo bistvene firme, ki tvorijo ta ornament, potem določimo, kakó se uporabljajo in družijo, naposled, kakó in kje se ta ornamentika uspešno uporablja v umetnem obrtu in kakó bi se dala morda uporabljati še obsežneje.

Vezenine nam nudijo vsakeršne oblike narodne ornamentike, dasi so časih tehniki prikrojene, stilizirane. Tipe bi se dale razdeliti v poglavite in nebistvene oblike; toda vsi motivi imajo to skupno svojstvo, da so vzeti iz prirode, osobito iz rastlinstva, in tehniki primerno močno stilizirani. Kot večje, torej poglavite oblike, iz katerih navadno izhajajo vse druge ali pa se družijo ž njimi, vidijo se največkrat: srce (pod. 1.), jabolko (pod. 2.), klinček (pod. 3.), rožaste oblike (pod. 4.), tulipani v vseh možnih varijantah (pod. 5, 6., 9., 10.), stilizirani pavji rep (pod. 7.), mačehin cvet (pod. 11.), deteljica (pod. 12., navadno kot manjša oblika), dalje premnogo rozet (pod. 13.—16.), naposled stilizirani golob (pod. 17.), metulj (pod. 18.) ali petelin (pod. 19.). Ker imajo vsi imenovani motivi navadno večje dimenzije, zató so tisti, katerim bi bila v večji meri izvedenim, ploskev prevelika (n. pr. srce, jabolko, rozete in pavji rep) jako pogostoma predrti z manjšimi vzporednimi figurami ali pa s krogi in podobnimi geometriškimi oblikami. Tem predrtim delom se pušča barva njih dnà, torej snoví, na kateri je kàj vezeno ali naslikano, ali pa se jim izvoli druga barva — prav pogostoma se ploskev, že jedenkrat predrta, iz nova predrè in potem šele pobarva. Takšne kombinacije so neizčrpne, zlasti ker se imenovanim poglavitim oblikam pridružujejo najrazličnejše manjše oblike

in raznovrstni okraski. Takó se srce (kakor pri pod. 1.) krasí s predtimi polkrogí in listki, tudi z manjšimi srčki; prav takó se krasí pavji rep (pod. 7.). Jabolko se uporablja navadno z dvema perescema zgoraj in z dvema spodaj; gorenji in spodnji dve sta različno pobarvani. Podoba 2. kaže predrto ploskev, še izpolnjeno z jabolčnimi zrní. Goloba ali petelina vidimo malone vselej sedečega na vejici, kakó pika nje peresca ali pa kakó drži mladiko v kljunu. Kar je drugih okraskov s peresci, polkrogí, spiralami, pojasnjuje jih najboljše priloga sama. Takisto se zlasti na listu II. vidijo manjše postranske oblike, izmed katerih so poleg že omenjenih jako priljubljene triperesna ali štiriperesna deteljica in vse navedene vélike oblike zmanjšane in do cela preproste brez okraskov. —

Kar se dostaje uporabljanja in vezanja teh prvin, moramo se časih res čuditi, kakó ukusno jih je národ zlagal v resnični ornament. Brez namena in utrudno bi bilo naštevati vse varijante, kakó se izvajata obe največji nalogi ornamentike: izpolnjevanje ploskev vsakovrstne oblike in izprevajanje bordure, zlasti ker smo morali pri narskih podati samó to, kar je neizogibno potrebnega. Zató naj priobčimo samó nekakšen navod, kakó bi se ploskve in bordure izpolnjevale v duhu národne umetnosti.

Ploskev se razdelí in izpolni ali simetriški ob jedni ósi, ali pa centralno s središčem in v tem slučaju z dvema pravokotnima, časih diagonalnima oséma. Tukaj sta obična dva, oziroma trije načini. Časih izhaja vse od središča (list II., pod *c* in *d*), in sicer ob dveh oséh, kakor kaže vzgled *c* — osí sta tukaj diagonalni — časih pa ob horizontalni ali vertikalni ósi, kakor baš leží ploskev; obično je to pri ozkih ploskvah (pod. *d*). V teh slučajih stoji v središči malone vselej roža, rozeta, sploh oblika, ki ne kaže določene meri, ki je torej okrogla. Ali pa izhaja vse od druge točke k središču, takó rekoč centripetalno, in tedaj se na sredi tudi pogostoma namesto rozete vidi golob, petelin ali metulj. Na naši podobi se pač k rozeti, kot središču, primikata dva popolnoma samostojna simetriška ornamenta, ki sicer neposredno nista v zvezi ž njo; v našem slučaju imata po dvoje diagonalnih in horizontalnih osij (pod. *b*). Ta jednostavno simetriški ornament, torej samó z jedno osjó, je jako razširjen kot polnilo ter izhaja v kár najbogateje okrašenih oblikah većinoma iz srca (primeri pod. *a* in oglišči pri *b*). Kakor iz vaze, rase iz srca vertikalno v ósini meri stebelce, ki nosi na vrhu jabolko, rozeto ali podobno večjo obliko. Na obeh stranéh se na spiralno zavutih stebelcih simetriško vidijo rozete, tulipani, klinčki, pavji repi in podobne figure. Stebelca, ki vse to vežejo,

krasé se z najmanjšimi oblikami, sosebnó s podolgastimi peresci ali pa tudi samó s spiralamij.

Bordura kaže nekamo tri poglavite oblike. Motivi so časih razvrščeni ob ósi, potegnjeni skozi sredo, torej zopet simetriški kakor pri podobi *g*, časih ob valoviti črti (pod. *e*) in časih palmičasto ob primično zavutih spiralah ali valih (pod. *f*). V prvem primeru gré ós po sredi skozi večje motive, manjši pa so simetriški razvrščeni ob obeh nje stranéh. Tedaj se obično izmenjavajo jabolko, dva manjša cvetova, tulipan, zopet dve drugi peresci, pavji rep i. t. d. Če je vse razpostavljeno okolo valovite črte, tedaj se posamični vali, posamični loki zapored krasé z večjimi motivi, črta sama pa z manjšimi, pogostoma samó s peresi. Prav takó se menjavajo motivi pri tretjem načinu (pod. *f*): roža, tulipan i. t. d., črta sama pa je zopet okrašena z jabolčki in peresci.

Za omejitvev bordure se pogostoma uporabljajo čisto geometriške oblike. Za to rabi zobčasta črta z nasajenimi majhnimi trikotniki, srčki, stebelci s tremi kroglicami; časih je videti samó dve ali več diagonalnih črt (pod. *e*). Sicer pa se čisto geometriške oblike rabijo le malokdaj. Ali so sosebnó oglate oblike dopustne ali ne, o tem vedno odločuje tehnika, v kateri se je zvršil proizvod. Ploščati vbod, v obče belo vezenje, ne dopušča oglatih oblik, nasprotno pa pri križastem vbodu niso umestne okrogle oblike, takisto ne pri Holbeinovi tehniki, najsi se le-tá lahko precéj približa oblím oblikam. Zató seveda nahajamo pri delih, ki so izvedena v poslednjih dveh tehnikah, poleg prvotno okroglih in tukaj v oglate oblike stiliziranih motivov belega vezenja tudi motive, ki so ji popolnoma tuji, sosebnó meandraste oblike. Pri Holbeinovi tehniki je zopet zaradi nje drobnih kontur mogoče uporabljati motive, ki so obema drugima tehnikama nedostopni, ker so ali prefini, kakor n. pr. tukaj tolikokrat uporabljane vejice šiljastega drevja, ali pa, ker bi bili ti motivi, izpolnjeni in pobarvani, preokorni, kakor tukaj prav takó pogoste skupine grozdov s svojimi velikimi peresi, dve váse sezajoči roki i. dr. Seveda je vse, zlasti tukaj, močno stilizirano.

Govoriti bi nam bilo še o barvah ornamentov. Čehi, kakor Slovani sploh, ljubijo jasne barve. Na delih, zvršenih v križastem vbodu, prevladujeta živordeča in modra barva, in sicer sta polni, le malokdaj lomljeni. Glavni motivi se ondu, kjer je celota pisana, izvajajo v jasnih, svetečih barvah, da se tem bolj uveljavljajo: srce malone vselej rdeče, takisto jabolko, njéga okraski modro, klinček rdeče ali modro, pavji rep jako pisano, temnomodro, ókrasto, zeleno, rdeče. Manjše postranske oblike se tedaj, kadar bi ne bile lepe zaradi jednake barve vélikih motivov, obravnavajo v mirnejših globočjih tonih. Peresca so

seveda iz večine zelena, pri jabolku časih gôri zelena, spodaj rdeča. Načeloma je torej ustanovljeno pravilo: jasne sveteče temeljne barve in skoro nikoli manjših intervalov. Tudi če bi snov sama, katera se okrási, imela takšne intervale, kakor n. pr. pri intarziji z različnimi lesovi, dela se z barvami ali pa se vsaj pomaga ž njimi.

O jugoslovanski ornamentiki si upam izreči samó nekoliko besed, zakaj prilike mi je bilo takó malo spoznavati izdelke jugoslovanske domače umetnosti, da ne môrem določno in jasno označiti njih ornamentike. Bistvena razlika je pač ta, da so južni Slovani sosebnó obravnavali čisto geometriške oblike, ki se kár nič ne dotikajo organske celote. Časih res čudovito so umeli kvadraste oblike — meni je znana samó zbirka ročnih del v križastem vbodu — vezati in spajati v najrazličnejše figure in kombinacije. Seveda tudi nahajamo motive, prvotno vzete iz prirode, ali pa takšne, ki so sorodni češkomoravskim motivom; takó me je na ornamentu, če se ne motim, slavonskega izvira, presenetil óni stilizirani petelin, ki je tipiški za Češko. — Barvena krasota, takisto najjasnejše, najintenzivnejše barve kakor najtemnejše do zamolklo črne barve, katera se rabi káj pogostoma, časih izbornó nadomeščajo jednolične oblike. Čudovito spretno in ukusno se izbirajo razmerja barvanih ploskev; časih se celó káj uspešno neposrednje družijo barve, kakeršne imamo navadno za sploh nezdružne. Zgoraj navedena zbirka Layeva obseza v tem oziru najlepša pojasnila.

Za proučevanje slovenske ornamentike leží dôkaj tvarine pri kranjskem deželnem odboru; mnogokaj imajo tudi zbirke ljubljanske c. kr. strokovne šole za umetno vezenje. Poučni bi bili tudi okraski na kmetskih kožuhih, ženskih pečah in tudi na piruhih. Toda o vsem tem morda kdaj pozneje.

II.

Ravnokar opisana ornamentika bi se dala takšna, kakeršna je, sosebnó dalje gojiti ondu, odkoder izvira: pri vezeninah in podobnih ženskih delih. Za národno vezenje skrbé dovolj strokovne šole; národne vezenine so dandanes med češkimi damami takó rekoč moderne; kar je izšlo doslej del v tej stroki, izdala so se prav za prav nalašč kot vzorci za vezenje, torej je dosti poskrbeno za daljši razvoj te umetnosti. Toda tukaj gré še za drugačno uporabo.

Motivi so vzeti iz prirode, torej ne izhajajo naravnost iz vezne tehnike; tudi so taki, da jih dopušča malone vsaka drugačna tehnika. Zakaj bi se torej ž njimi ne bogatila dekorativna umetnost pri drugih tehnikah, ko se vender tolikanj bogati? Zakaj bi jih osobito ne izkořiščal umetni obrt? Nekoliko se je pač že storilo v tem pogledu. —

Slovanski ornament je seosebno plosk, mnogobarven in ima manjše dimenzije, ker bi bilo, vendar težko za dekoracijo rabiti nadprirodno velika, najsi stilizirana jabolka ali nadprirodno velike tulipane, klinčke i. t. d. Zató je tako rekoč sama po sebi nastala misel, da bi se ti motivi rabili za polnilo drugih, nepremičnih ploskev, osobito za krašenje sten. Dejanski jo je zvršil arhitekt *Šíma*, učitelj na strokovni šoli jaroméřski, na svoji hiši v Jaroméřu, kjer je v sgrafittu uporabil motive slovanskih vezenin. Več se že rabijo slovanski motivi za krašenje notranjih sten pri stanovanji, seosebno tam, kjer se je rabil za gradivo les (lesen strop, obite sobe i. t. d.). Prav močno pa je razširjena njih raba, celó med národom, za krasilo pohištvenih sestavin. Seveda nastaja precěj težko vprašanje, kakšna bodi arhitektura takega pohištva. Ne da bi se spuščali v estetiške refleksije, vprašajmo prakso sámó. Praktiki so vzeli ali to, kar je najbližje, torej originalne oblike kmetske sobe, ali pa národni ornament z najrazteznejšimi, najprožnejšimi umetnimi oblikami, t. j. z ónimi renesančnega zloga. Na Češkem se dandanes seosebno gojí takó zvana češka renesanca, kakor jo je prav za prav ustanovil prof. Miroslav Tyrš. — Ljubljanski interesentje se izvestno še spominjajo ónih izdelkov, katere je nekoč razstavil strokovni učitelj *Cel. Mís* pri firmi A. Obreza (pozneje si jih je pridobil tehnološki obrtni muzej na Dunaji). Bile so to jako lične manjše stvari, takó kasete, držala za brisače, dekorativni krožniki, stenske mape, obročki za servijete i. t. d.; tudi je bilo nekaj stolov, podobnih navadnim kmetiskim stolom, toda bogato okrašenih s slovanskimi ornamentí. — Národne motive združene z arhitekturo Schwarzenbergove palače v Pragi, katera se sploh zmatra za prototip češke renesance, uporabil je *Fr. Boes*, strokovni učitelj na obrtni šoli v Chrudimu, na pohištvu, ki je ob deželni razstavi v Pragi vzbujalo največjo pozornost; imela je barvene intarzije v javorovem in jesenovem lesu.

Lesni obrt, kjer se je v tem oziru že delalo kolikor toliko uspešno, je dandanes po jedni svojih novejših pridobitev seosebno dostopen slovanski ornamentiki. Ta pridobitev je žgalna tehnika. Ošla igla, kamor se stiskajo zgoščene benzinove pare, ki se užgó, rabi se za črtalo, s katerim se lahko prelepo včrtavajo konture na les. Zaradi globokočrnih, nekoliko vglobljenih kontur in lahkotnega senčenja je potem takšen proizvod dôkaj soroden vezenini, in vendar je celotno delo primerno tehniki, kakeršne terja les. Poleg tega les kár nekamo zahteva polihromije ali vsaj intarzije, in zató se nam vidi, da mora žgalna tehnika doseči izborne uspehe.

Prav takó mnogostranski, najsi ne toli obširno, dal bi se slovanski ornament uporabljati v steklarski industriji in keramiki. Ornament, s katerim se krasé steklarski izdelki, je sam po sebi plosk; prav takšen je največ ornament v keramiki, ali pa so vsaj tu, kjer se uporablja plastika, vendarle nekatere ploskve, ki se dadó okrasiti s ploskim ornamentom. Mimo tega okrogle oblike takih izdelkov kaj dobro ustrezajo oblim oblikam slovanske ornamentike. Zakaj bi se torej ne družilo, kar si je tolikanj sorodno? Kar je bilo doslej poskusov v tej stroki, niso se sicer kdo vé kakó omilili občinstvu, to pa zató ne, ker dotična dela niso bila umetniško izvedena. Ljubljanski muzej ima nekoliko takih steklarskih izdelkov, ki jih je podarila gospá Neureiterjeva v Pragi; dasi niso vsi umetniško dovršeni, vendar pa so lepa priča, da imajo takšne oblike dôkaj življenske moči.

Usnjene izdelke, osobito óne, katere rabi kmet pri poljskem delu, torej jermene, sedla i. t. d., krasili so že od nekdanj največ z národnim ornamentom. Prišivati pisane usnjene kosce, predirati jih, takó da se pokaže osnovna barva — torej nekakšna aplikacija — to je lahko mogoče pri tej tvarini in je naši ornamentiki zopet jako ugodno. Seveda naj se stvari, ki se narejajo za národ, tudi krasé takó, kakor národ sam lepša svoje izdelke, torej z domačo ornamentiko.

Gravirana in jedkana kovinska dela se izdelujejo precèj takó kakor lesna dela v žgalni tehniki, zató ni treba še posebnih opomenj. V tiskarstvu gré mnogokdaj trda za lepe, tekstu prikladne inicijale in obrobke. »Zlatá Praha« je dve leti zajemala iz zakladnice národne ornamentike; jeden najmarljivejših razširjevalcev te umetniške vrste, akademiški slikar Sochaň ji je izdelaval vse inicijale, začetne okraske in zavitek po slovanskih motivih. In vse je bilo kaj ukusno in lepo! Ali si je sploh pri povesti iz národnega življenja môči misliti prikladnejšo tipografsko opravó? —

Da sklenemo. Tiste vrste, ki smo jih hoteli napisati, narasle so itak v obsežnejšo studijo. Veselilo bi nas, če bi le-tá vzpodbudila strokovnjaka, da bi proučeval takšno domačo umetnost; veselilo bi nas pa tudi, če bi pokazala pot tistim prijateljem slovanske umetnosti, ki se bavijo z umetnim obrtom. Koliko bi se dalo pri nas storiti v tej stroki — treba je samó nekoliko ljubezni, dobre volje in zanimanja! ¹⁾

¹⁾ To studijo, prvi večji slovenski spis o slovanski ornamentiki, priobčujemo z iskreno željo, da bi napotila tega in ónega do dejanske uporabe lepih slovanskih motivov tudi med Slovenci. Morda bi ne bilo neumestno, če bi se n. pr. jedna soba bodočega »Národnega Doma« v Ljubljani dekorirala do cela le s slovanskimi ornamentj. Naj bi odločilni krogi razmišljali o tej stvari!

Ured,

